

Jadwiga Szweryn-Sedig

HOMONIMIA FLEKSYJNA W DEKLINACJI RZECZOWNIKÓW
WE WSPÓŁCZESNYM JĘZYKU POLSKIM¹

Współcześnie problem ujmowania zjawiska homonimii zależy od dwóch sposobów traktowania zjawisk językowych w ogóle: diachronicznego i synchronicznego². W ujęciu diachronicznym za homonimy uważa się tylko homonimy genetycznie odrębne. Między innymi tak to zjawisko potraktowane zostało w definicji *Słownika języka polskiego* pod red. W. Doroszewskiego: "homonim - wyraz mający jednakowe brzmienie z innym wyrazem, lecz odmienne znaczenie, etymologię, a niekiedy pisownię"³. Chodzi więc w powyższej definicji o leksem a nie formę wyrazu.

W ujęciu synchronicznym o homonimii można mówić na każdym poziomie (na każdej płaszczyźnie) języka: fonologicznym, morfologicznym, semantycznym i syntaktycznym. Można więc wyodrębnić homonimie: etymologiczną, morfologiczną (słowotwórczą i fleksyjną), semantyczną.

1. Homonimia etymologiczna (heterogenetyczna). Interpretuje się ją jako wynik przypadkowej tożsamości postaci fonetycznej

¹ Artykuł napisany na podstawie pracy magisterskiej pt. *Homonimia fleksyjna w deklinacji rzeczownika we współczesnym języku polskim* pod kierunkiem dra J. Mączyńskiego w Zakładzie Współczesnego Języka Polskiego UŁ, Łódź 1977

² Por. M. H o n o w s k a, *Problemy historii fleksji słowiańskiej na tle nowszych ujęć synchronicznych*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1975, Monografie Sławistyczne 35 PAN.

³ *Słownik języka polskiego*, red. W. D o r o s z e w s k i, t. 3, Warszawa 1968, s. 99.

różnych etymologicznie wyrazów, np. pochodzących (zapożyczonych) z dwu różnych języków, np.:

I *bał* - wielka, huczna zabawa taneczna (fr.),

II *bał* - obrobiony pień grubego drzewa (niem.).

Chodzi tutaj o homonimie w rozumieniu tradycyjnym.

2. Homonimia morfologiczna (słowotwórcza i fleksyjna). W wypadku homonimów słowotwórczych mamy do czynienia z odrębnymi znaczeniami lekсыkalnymi, ale jednym znaczeniem strukturalnym - jedną nazwą, np.:

niedziel + *ny* (od rzecz. *niedziela*),

nie + *dzielny* (od czas. *dzielić*).

W przypadku homonimii fleksyjnej spotykamy się z tożsamością różnych funkcjonalnie form tego samego leksemu, np.:

D. l. poj. *pan* + *a*

pan

B. l. poj. *pan* + *a*.

3. Homonimia semantyczna (homogeniczna). Jest rezultatem u-
tożsamiania się znaczeń wyrazu wieloznacznego, kiedy to wspólna
forma, od której pochodzą wyrazy polisemiczne, ginie, a poszczególne
znaczenia rozpadają się na wyrazy homonimiczne - odrębne
leksemy, np.:

I *kula* - bryła ograniczona powierzchnią zamkniętą,

II *kula* - wysoki kij z poprzeczką, używany jako podpora przez
kulawych i ułomnych.

Z punktu widzenia synchronicznego traktowania zjawiska homonimii rezygnuje się więc z kryterium etymologicznego, jako jedynego sprawdzianu homonimiczności. Nie chodzi bowiem o rozpatrywanie historii wyrazów, ale również o wykazanie różnic w sposobie funkcjonowania w języku form różnych kategorii.

Jak wiadomo, formy fleksyjne rzeczownika pełnią różne funkcje na płaszczyźnie syntaktycznej (w zdaniu). Wyjątkowo tylko może dojść do tego, że pewne formy fleksyjne rzeczownika odrywają się od paradygmatu deklinacyjnego i funkcjonują jako odrębne jednostki lekсыkalne, np. *chyłkiem*, *ukradkiem* - dziś funkcjonują jako przysłówki, brak natomiast odpowiadających im rzeczowników: *chyłek*, *ukradek*. Na ogół jednak formy fleksyjne nie stają się nowymi jednostkami lekсыkalnymi i tym samym pozostają w ściślejszej zależności od całego zespołu form, składających się na dany leksem:

Proces powstawania form fleksyjnych jest regularny i podlega dosyć ścisłym regułom. Morfemy fleksyjne (końcówki) wyznaczają bowiem pewien zasięg (kontekst dystrybucyjny) z jakim dany temat może się łączyć. W obrębie paradygmatu fleksyjnego (w tym wypadku liczby) powinny istnieć dwa ciągi: ciąg alternacyjny (temat + ewentualnie tematy oboczne) oraz ciąg fleksyjny (końcówki fleksyjne)⁴, np.:

ciąg alternacyjny: pan-; pani-;

ciąg fleksyjny: -∅; -a, -u; -a; -em; -u; -e.

Ciąg fleksyjny zawierać powinien siedem elementów, odpowiadających siedmiu przypadkom. Stąd możliwych jest siedem różnych form. Ale w powyższym wypadku ciąg fleksyjny ma tylko pięć różnych elementów, ponieważ dwa z nich powtarzają się. Dlatego pojawiają się dwie pary form jednakowych pod względem brzmienia i pisowni, czyli dwie pary form homonimicznych:

w dopełniaczu i bierniku - forma: pan + a,

w celowniku i miejscowniku - forma: pan + u.

Dopiero umieszczenie tych form w kontekście (w zdaniu) spowoduje ich zróżnicowanie, każdy bowiem przypadek pełni inną funkcję składniową.

W zakresie homonimii fleksyjnej w deklinacji rzeczowników można zaobserwować:

I. Homonimię w ramach jednego paradygmatu fleksyjnego (liczby pojedynczej lub mnogiej) oraz w obrębie dwóch paradygmatów (liczby pojedynczej i mnogiej).

II. Homonimię międzydeklinacyjną.

III. Homonimię między słowoformami różnych leksemów rzeczownikowych.

Ad I. Wychodząc z założenia, że homonimia polega na współbrzmieniu, czyli tożsamości fonetycznej wyrazów różniących się funkcją syntaktyczną, można wyodrębnić w każdej deklinacji rzeczownikowej typy homonimii kategoryjalnej (tzn. pojawiającej się regularnie) oraz niekategoryjalnej.

⁴ Por. A. H e i n z, *Pojęcie i rola wariantu językowego*, "Biuletyn PTU" 1974, XXXII, s. 137-157.

Deklinacja męska

Za kryteria, charakteryzujące pewną klasę rzeczowników r. męskiego, można przyjąć:

a) żywotność i nieżywotność - w l. poj.

b) osobowość i nieosobowość - w l. mn.

Przy czym żywotność i nieżywotność oraz osobowość i nieosobowość traktowane są gramatycznie a nie leksykalnie.

W deklinacji męskiej regularnie pojawia się homonimia:

1. B l. poj. = D. l. poj. (np. *konia, chłopca*).

Homonimia ta charakterystyczna jest dla rzeczowników żywotnych. Ale niektóre rzeczowniki r. męskiego mają w l. poj. B = D, mimo swojej przynależności do kategorii rzeczowników nieżywotnych. Są to:

a) rzeczowniki, które przynależą do kategorii istot żywych, np. *nieboszczyk, wisielec,*

b) postaci antropomorfizowane, np. *anioł, duch,*

c) przedmioty, którym nadaje się postać ludzką, np. *strach* (na wróble),

d) nazwy seryjne samochodów, np. *ford, star,*

e) " gatunków papierosów, np. *sport, giewont,*

f) " gatunków piwa, np. *piłzner,*

g) " monet, np. *rubel, szeląg,*

h) " tańców, np. *walc, trojak,*

i) " gier, np. *ping-pong, poker,*

j) " gatunków grzybów, np. *siniak, koźlak,*

k) inne nazwy, np. *pech, set, nurek* (w zn. dać nurka), *kołos* (olbrzym), *iryś* (cukierek), *psikus, ptyś* (ciastko) itp.⁵

2. B. l. mn. = D. l. mn. (np. *panów, chłopców*) - dla rzeczowników osobowych.

3. M l. mn. = B l. mn. = W l. mn. (np. *pajace, pale, boki, słupy, konie*) - dla rzeczowników nieosobowych.

4. W l. poj. = Mc l. poj. (np. *królu, palu, boku, rolniku, słupie, mieszczaninie*).

Temu typowi homonimii nie podlegają rzeczowniki r. męskiego osobowe, zakończone w M l. poj. na *-ec*. W ich odmianie W l.

⁵ Por. D. Buttler, H. Kurkowska, H. Satkiewicz, *Kultura języka polskiego*, Warszawa 1973, s. 174-181.

poj. ≠ Mc l. poj., ale należy zaznaczyć, że w W l. poj. szerzą się współcześnie formy z końcówką *-u*, np. *malcze*; *malcu*, *kupcze*; *kupcu*. Homonomia taka nie zachodzi również przy odmianie rzeczownika: *bóg*.

Wyjątkowo w deklinacji męskiej pojawia się homonomia:

1. Mc l. poj. = C l. poj. (np. *panu*, *chłopcu*, *ojcu*, *dniu*, *bogu*); występuje ona w tych wypadkach, gdy w C l. poj. stosuje się końcówkę *-u*, a nie *-owi*.

2. D l. poj. = Mc l. poj. = W l. poj. (np. *stogu*, *stuku*, *domu*); homonomia ta obejmuje rzeczowniki r. męskiego, których temat kończy się na *-k*, *-g*, *-ch* oraz rzeczownik *dom*.

Należy zaznaczyć, że forma W l. poj. w potocznym języku jest używana raczej rzadko.

W obrębie rzeczowników deklinacji męskiej brak jest homonii między paradygmatami obu liczb.

Deklinacja żeńska

W obrębie rzeczowników deklinacji żeńskiej wyodrębnienie homonimii kategoryjalnej nastęrcza duże trudności, brak bowiem takich kryteriów, jakie można zastosować w deklinacji męskiej. Pewnym kryterium może być zakończenie tematu charakteryzujące daną klasę rzeczowników r. żeńskiego. Za kategoryjalne typy homonimii można uznać:

1. M l. mn. = B l. mn. = W l. mn. (np. *ziemie*, *historie*, *stacje*, *myszy*, *nogi*, *panny*, *wsie*, *noce*) - ten typ homonimii obejmuje wszystkie rzeczowniki deklinacji żeńskiej.

2. C l. poj. = Mc l. poj. (np. *łące*, *nodze*, *pannie*) - dla rzeczowników r. żeńskiego, których temat kończy się na spółgłoskę twardą, w tym także na *-k*, *-g*, *-ch*.

3. D l. poj. = C l. poj. = Mc l. poj. (np. *ziemi*, *historii*, *stacji*, *obroży*, *wsi*, *nocy*) - dla rzeczowników r. żeńskiego z tematem zakończonym na spółgłoskę miękką i funkcjonalnie miękką oraz zakończonych na *-cja*, *-sja*, *-zja*.

4. B l. poj. = M l. poj. (np. *postać*, *wieś*, *noc*) - dla rzeczowników z końcówką *-ø* w tych przypadkach.

Jako nieregularna pojawia się homonomia między paradygmatami l. poj. i mn. Są to dwa typy:

1. D l. poj. = C l. poj. = Mc l. poj. = D l. mn. (np. *histo-*

rii, stacji, obroży). Na pewno do tego typu homonimii należą rzeczowniki, zakończone w wyżej wymienionych przypadkach na *-ii*, *-cji*, *-zji*, *-sji*.

2. D l. poj. = M l. mn. = B l. mn. = W l. mn. (np. *wanny, panny, nogi*). Taka homonimia charakterystyczna jest dla rzeczowników r. żeńskiego, których temat kończy się na spółgłoskę twardą, ale posiadających w wyżej wymienionych przypadkach końcówkę *-i*, lub *-y*.

Za osobliwy typ homonimii w deklinacji żeńskiej można uznać taką, która obejmuje aż osiem przypadków obu paradygmatów liczb. D l. poj. = C l. poj. = Mc l. poj. = W l. poj. = M l. mn. = D l. mn. = B l. mn. = W l. mn. (np. *postaci, wsi, kości, złości, litości*).

Homonimia ta obejmuje rzeczowniki r. żeńskiego, zakończone w M l. poj. na *-ość* oraz rzeczowniki typu: *postać, wieś*. Wynika to z faktu, że rzeczowniki typu: *postać, wieś* posiadają w M l. mn. dwie oboczne formy, np.: *postacie : postaci, wsie : wsi*. Przy użyciu form: *postaci, wsi* dochodzi do powyższej homonimii.

Ciekawy typ homonimii pojawia się w odmianie rzeczownika: *pani*, gdzie w l. poj. M = D = C = Mc = W (*pani*) oraz B = N (*panią*).

W odmianie tego rzeczownika w l. poj. tylko dwie końcówki fleksyjne: *-i* i *-a* obsługują siedem przypadków, stąd tylko dwie możliwe formy: *pani* i *panią*. W odmianie rzeczowników r. żeńskiego najczęściej jako homonimiczne pojawiają się formy celownika i miejscownika (C = Mc), co można uznać za homonimie charakterystyczną dla deklinacji żeńskiej. Ale pojawia się ona jako nieregularna także w deklinacji męskiej i nijakiej.

Deklinacja nijaka

Wśród rzeczowników deklinacji nijakiej najłatwiej wyodrębnić homonimie kategoriałną. Jest to homonimia obejmująca wszystkie rzeczowniki r. nijakiego.

1. M l. poj. = B l. poj. = W l. poj. (np. *pole, łyko, drzewo, pisklę, imię*).

2. M l. mn. = B l. mn. = W l. mn. (np. *polu, łyku, drzewa, imiona*). Jako nieregularna pojawia się homonimia: C l. poj. = Mc l. poj. (np. *polu, łyku, pisklęciu, imieniu*) - charakterystyczna dla rzeczowników r. nijakiego, których temat kończy się na spółgłoskę fonetycznie lub funkcjonalnie miękką, na *-k*, *-g*, *-ch*,

oraz zakończonych w M l. poj. na *-e*. Nie podlegają temu typowi homonimii rzeczowniki r. nijakiego - twar-dotematowe. Nieregularnie pojawia się również homonomia między paradygmatami obu liczb: D l. poj. = M l. mn. = B l. mn. = W l. mn. (np. *poła, żyka, drzewa*). Nie występuje ona w odmianie rzeczowników typu: *pisklę* i *imię* oraz nieodmiennych w l. poj. Oba typy homonimii nieregularnej z deklinacji nijakiej wystąpiły również w deklinacji żeńskiej.

Na podstawie powyższego przeglądu homonimii występującej w obrębie trzech deklinacji rzeczownikowych (męskiej, żeńskiej i nijakiej) można stwierdzić, że spośród przypadków l. mn. nigdy nie pojawiają się jako homonimiczne: celownik, narzędnik i miejscownik, a to ze względu na ich opozycyjne w stosunku do innych przypadków końcówki: *-om, -ami (-mi), -ach (-ech)*.

Ad II. Typy homonimii międzydeklinacyjnej można zaobserwować w grupach, które tworzą:

a) rzeczowniki, których rodzaj semantyczny jest jasny, ale budowa decyduje o nietypowej ich odmianie; w tej grupie można także umieścić rzeczowniki wspólnorodzajowe;

b) rzeczowniki odmieniające się według deklinacji przymiotnikowej;

c) rzeczowniki odmieniające się według tzw. odmiany mieszanej.

1. Pierwsza z wymienionych grup obejmuje dosyć dużą ilość rzeczowników. Są to:

a) rzeczowniki r. męskiego odmieniające się według deklinacji żeńskiej, np.: *tata, woźnica, poeta, szopenista, trzecioklasista, królóbójca, kolega*.

b) rzeczowniki wspólnorodzajowe:

- męskie a. żeńskie, np.: *włóczęga* (nazwa osobnika), *żajza, niecnota, niedojda, sierota, pętaczyna, papla, służa*,

- nijakie a. męskie, np.: *dziadzisko, chłopaczysko, człeczysko*,

- nijakie rzad. męskie, np.: *wilczysko, psisko, kocisko*.

W odmianie wymienionych powyżej rzeczowników (1a, b) jako kategoriałna pojawia się w l. pojedynczej homonomia: C l. poj. = Mc l. poj. (np. *włóczędze, niecnocie, służce, wilczysku, dziadzisku*). Wystąpiła ona również jako kategoriałna w deklinacji żeńskiej,

ale pojawiła się także w niektórych wypadkach w deklinacji męskiej i nijakiej.

Niekiedy pojawia się w l. poj. homonimia charakterystyczna tylko dla deklinacji żeńskiej: D l. poj. = C l. poj. = Mc l. poj. (np. *papli, kaznodziei, królobójcy, pijanicy*).

Natomiast w odmianie rzeczowników zakończonych na *-isko* w l. poj. pojawia się typ homonimii charakterystyczny dla deklinacji nijakiej: M l. poj. = B l. poj. = W l. poj. (np. *człeczysko, wilczysko, dziadziisko*).

Ciekawe zjawiska w zakresie homonimii obserwować można w l. mnogiej. W odmianie omawianych rzeczowników w l. mn. wystąpiły trzy typy homonimii:

a) M l. mn. = B l. mn. = W l. mn.,

b) M l. mn. = B l. mn. = W l. mn. a. W l. mn. = M l. mn. i B l. mn. = D l. mn.,

c) W l. mn. = M l. mn. i B l. mn. = D l. mn.

Ad a. M l. mn. = B l. mn. = W l. mn. (np. *ieroty, pape, służi, wilczyka*).

Taka homonimia wystąpiła w deklinacji rzeczowników r. męskiego (nieosobowych) i nijakiego. Tutaj obejmuje rzeczowniki, które w D l. mn. i B l. mn. nie posiadają formy z końcówką *-ów*. Nieco inna odmiana tej homonimii występuje w deklinacji rzeczownika: *sługa*, a mianowicie: M l. mn. = B l. mn. = W l. mn. (*służi*) albo W l. mn. = M l. mn. (*słudzy*).

Uzależnione jest to od formy M l. mn. (te *sługi* a. ci *słudzy*).

Ad b. M l. mn. = B l. mn. = W l. mn. a. W l. mn. i B l. mn. = D l. mn.

Taka homonimia charakterystyczna jest dla rzeczowników, które w M l. mn., D l. mn. i B l. mn. mają dwie oboczne formy, np.:
 M l. mn. - te *włóczęgi*, a. ci *włóczędzy* (tylko o mężczyznach)
 D l. mn. - *włóczęgów* (tylko o mężczyznach) a. *włóczęg*,
 B l. mn. - tych *włóczęgów* (tylko o mężczyznach) a. te *włóczęgi*.

Homonimia typu: M l. mn. = B l. mn. = W l. mn. wystąpiła w odmianie rzeczowników r. męskiego (nieosobowych), żeńskiego i nijakiego. Natomiast typ M l. mn. = W l. mn. i B l. mn. = D l. mn. - tylko wśród rzeczowników r. męskiego (osobowych) i jest on

charakterystyczny dla użycia tego typu rzeczowników w odniesieniu do mężczyzn. Do takiej homonimii dochodzi przy odmianie takich rzeczowników, jak np.: *niecnota, niedojda, pleciuga, niedołęga, zawalidroga, gaduła* oraz zakończonych na *-isko* (osobowych), np.: *dziadzisko, chłopaczysko i chłopczysko, człeczysko*.

Ad'c. W l. mn. = M l. mn. i B l. mn. = D l. mn.

Taką homonimię posiadają rzeczowniki typu: *tata, woźnica, poeta, kolega, szopenista, trzecioklasista*. W odmianie tych rzeczowników w D l. mn. i B l. mn. możliwa jest tylko jedna forma (z końcówką *-ów*), np. *tatów, poetów, kolegów, szopenistów, trzecioklasistów*. Możliwość występowania przy niektórych rzeczownikach form obocznych w M l. mn., np. *satrapy : satrapowie* nie ma wpływu na zmianę typu homonimii. Homonomia, która wystąpiła w powyższej grupie rzeczowników świadczy, że ich odmiana w l. mn. jest identyczna jak rzeczowników r. męskiego (osobowych).

W niektórych grupach omawianych rzeczowników dochodzi do homonimii między paradygmatami liczb: D l. poj. = M l. mn. = B l. mn. = W l. mn. (np. *włóczęgi, niecnoty, pleciugi, sieroty, sługi, wilczyńska, kociska*).

Regularnie pojawia się ona w odmianie rzeczowników, które nie posiadają form obocznych w M l. mn., D l. mn. i B l. mn. Są to np.: *sierota, półsierota, papla, wilczyško*. W innych wypadkach zależniona jest od wyboru formy w M l. mn. (np. *włóczęgi, sługi* a nie *włóczędzy, sładzy*) lub w D i B l. mn. (np. *pijanic, niecnot, niedojd* a nie *pijaniców, niecnotów, niedojdów*).

Dla rzeczowników zakończonych na *-isko* (osobowych), np. *dziadzisko, chłopaczysko* możliwe są dwa typy homonimii między paradygmatami liczb, zależne od formy B l. mn.

Przy użyciu formy: *dziadziska*: D l. poj. = M l. mn. = B l. mn. = W l. mn.

Przy użyciu formy: *dziadzisków* w B l. mn.: D l. poj. = M l. mn. = W l. mn.

Powyższy przegląd pozwala stwierdzić, że w grupie omawianych rzeczowników (pkt 1a, b) występują różne typy homonimii, dlatego nie da się jasno określić, według jakiej deklinacji one się odmieniają. W l. poj. dominuje typ homonimii charakterystycznej dla deklinacji żeńskiej i nijakiej (rzeczowniki zakończone na *-isko*), natomiast w l. mn. przeważają typy homonimii charakterystycznej dla deklinacji męskiej.

2. Wśród rzeczowników odmieniających się według deklinacji przymiotnikowej, wyodrębniają się trzy grupy:

- a) rzeczowniki r. męskiego, np. *koniuszy, krewny, motorowy, podskarbi, podkanclerzy, radny, przewodniczący,*
- b) rzeczowniki r. żeńskiego, np. *drużynowa, krewna, królowa, położna, przekątna, synowa, wytyczna,*
- c) rzeczowniki r. nijakiego, np. *komorne, pieczone, podymne, rozławkowe, święcone, wyjezdne.*

W odmianie wymienionych rzeczowników łatwo wyodrębnić homonimię kategoriałną, charakterystyczną dla danej grupy. Dla rzeczowników r. męskiego w l. pojedynczej jest to:

B l. poj. = D l. poj. (np. *motorowego, radnego, podskarbiego*),

Mc l. poj. = N l. poj. (np. *motorowym, radnym, podskar bim*),

W l. poj. = M l. poj. (np. *motorowy, radny, podskarbi*).

Natomiast w l. mnogiej:

W l. mn. = M l. mn. (np. *motorowi, radni, podskarbiowie*),

D l. mn. = B l. mn. = Mc l. mn. (np. *motorowych, radnych, podskar bich*).

Dla rzeczowników r. żeńskiego w l. pojedynczej:

N l. poj. = B l. poj. (np. *synową, narzeczoną, wytyczną*),

D l. poj. = C l. poj. = Mc l. poj. (np. *synowej, narzeczonej, wytycznej*).

W l. mnogiej:

Mc l. mn. = D l. mn. (np. *synowych, narzeczonych, wytycznych*),

M l. mn. = B l. mn. = W l. mn. (np. *synowe, narzeczone, wytyczne*)

Dla rzeczowników r. nijakiego w l. pojedynczej:

Mc l. poj. = N l. poj. (np. *rozławkowym, komornym*),

M l. poj. = B l. poj. = W l. poj. (np. *rozławkowe, komorne*).

W l. mnogiej:

M l. mn. = B l. mn. = W l. mn. (np. *rozławkowe, komorne*).

Ostatnia homonimia jest możliwa tylko wtedy, jeżeli rzeczowniki r. nijakiego mają l. mnogą (przy niektórych z nich słowniki nie zastrzegają braku l. mn.).

Podkreślone typy homonimii nie pojawiły się w deklinacji rzeczownikowej. Są to:

Mc l. poj. = N l. poj.

1

D l. mn. = B l. mn. = Mc l. mn.

- dla rzeczowników r. męskiego,

N l. poj. = B l. poj.

i

Mc l. mn. = D l. mn.

Mc l. poj. = N l. poj.

- dla rzeczowników r. żeńskiego,

- dla rzeczowników r. nijakiego.

Tylko N l. poj. = B l. poj. wystąpił w odmianie jednego rzeczownika: *pani*.

Homonimia między paradygmatami obu liczb zachodzi tylko w odmianie rzeczowników r. męskiego i nijakiego, ale nie jest ona regularna. Są to dwa typy:

a) M l. poj. = W l. poj. = M l. mn. = W l. mn. - dla rzeczowników typu: *przewodniczący, motorniczy, zwrotniczy* (ten i ci), tj. takich, których temat zakończony jest na spółgłoskę historycznie miękką,

b) M l. poj. = B l. poj. = W l. poj. = M l. mn. = B l. mn. = W l. mn. - ten typ homonimii jest możliwy w odmianie rzeczowników r. nijakiego, np. *komorne, rozłąkowe*, które mają formy l. mnogiej.

Ponieważ wyodrębnione powyżej typy homonimii są charakterystyczne dla deklinacji przymiotnikowej, a pojawiają się w odmianie rzeczowników (pkt 2a, b, c), można to zjawisko potraktować jako przykład homonimii międzydeklinacyjnej.

3. Odmianę niektórych rzeczowników w języku polskim określa się jako tzw. mieszaną. Wyodrębniają się tutaj dwie grupy ze względu na rodzaj:

a) rzeczowniki r. męskiego, np. *margrabia, hrabia*,

b) rzeczowniki r. żeńskiego, np. *księżna*.

W odmianie rzeczowników typu: *hrabia* występują trzy różne rodzaje homonimii:

W l. pojedynczej możliwe są dwa typy:

a) B l. poj. = D l. poj. (np. *hrabiego*) i Mc l. poj. = N l. (np. *hrabim*), taka homonimia wystąpiła w deklinacji przymiotnikowej rzeczowników r. męskiego;

b) D l. poj. = C l. poj. = Mc l. poj. (np. *hrabi*), ta homonimia wystąpiła w deklinacji rzeczowników r. żeńskiego i jest ona oboczna do przymiotnikowej.

W l. mnogiej pojawia się tylko jeden typ homonimii: W l. mn. = M l. mn. (np. *hrabiowie*) i B l. mn. = D l. mn. (np. *hrabiów*). Ten typ wystąpił w deklinacji rzeczowników r. męskiego (osobowych).

W odmianie rzeczownika: *księżna* w l. pojedynczej możliwe są także dwa typy homonimii:

a) D l. poj. = C l. poj. = Mc l. poj. (*księżnej*) i N l. poj. = B l. poj. (*księżną*),

taka homonimia wystąpiła w deklinacji przymiotnikowej rzeczowników r. żeńskiego;

b) Mc l. poj. = C l. poj. (*księżnie*),

ta homonimia może pojawiać się obocznie do poprzedniej, a jest ona charakterystyczna dla deklinacji rzeczowników r. żeńskiego.

W l. mnogiej możliwy jest tylko jeden typ odmiany, w której wyodrębnia się homonimia: M l. mn. = B l. mn. = W l. mn. (*księżne*) i Mc l. mn. = D l. mn. (*księżnych*).

Jest ona charakterystyczna dla deklinacji przymiotnikowej rzeczowników r. żeńskiego.

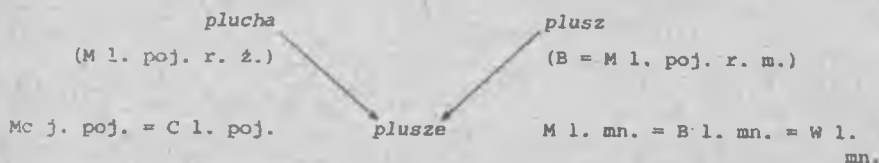
Omawianą powyżej homonimię można również traktować jako przykład homonimii międzydeklinacyjnej - między deklinacją przymiotnikową i rzeczownikową, ale istnieje ona na innych zasadach niż omawiana w pkt 2.

Cechą pojawiającej się tutaj homonimii rzeczownikowej jest jej oboczność w stosunku do przymiotnikowej.

Ad III. Homonimia między słowoformami różnych leksemów rzeczownikowych pojawia się wtedy, gdy zupełnie różne leksemy tworzą w trakcie odmiany takie formy, które wykazują zbieżności fonetyczne. Powstałe w ten sposób punkty zbieżności form można nazywać "wiązkami homonimicznymi".

Wiązka homonimiczna jest to więc zespół form homonimicznych wspólnych przynajmniej dwu leksemom. Nie uwzględnia się tutaj zbieżności form w C, N i Mc l. mn., gdyż wypadek ten można uznać za zjawisko neutralizacji. Przykłady tego typu homonimii można rozpatrywać według ilości pojawiających się "punktów przecięcia".

1. Grupa leksemów, których formy fleksyjne są zbieżne w jednym punkcie odmiany, tzn. tworzą jedną wiązkę homonimiczną, np.:

Dwa różne leksemy: *plucha* i *plusz* w trakcie odmiany tworzą formę, która jest wspólna obu leksemom. Dla leksemu: *plucha* jest to forma: C i Mc l. poj. (*plusze*), a dla leksemu: *plusz* - forma M, B i W l. mn. (*plusze*). Forma: *plusze* jest właściwa pięciu przypadkom deklinacyjnym - dwu przypadkom leksemu: *plucha* i trzem przypadkom leksemu *plusz*. Jest to wynik homonimii deklinacyjnej, do której omawiane leksemy rzeczownikowe przynależą. Tego rodzaju wiązki homonimiczne mogą powstawać w różnych miejscach odmiany, np.:

W l. poj. = Mc l. poj.

włos
(M l. poj., r. m.)

włosie (bez l. mn.)
(M = B = W l. poj., r. n.)

Podobnie: *kwiat* - *kwiecie*, *zeszyt* - *zeszycie* (forma rzecz. od czas. *zeszyć*).

W l. poj.

rana
(M l. poj., r. ż.)

rano
(M = B = W l. poj., r. n.)

D l. mn.

kra
(M l. poj., r. ż.)

kier
(M l. poj., r. m.)

D l. mn.

więzienie
(M = B = W l. poj., r. n.)

więzień
(M l. poj., r. m.)

D l. mn.

majtek
(M l. poj., r. m.)

majtki
(M = B = W l. mn.)

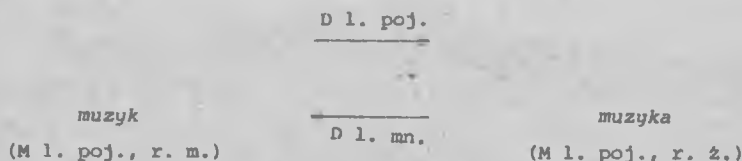
D l. poj.

dydaktyk
(M l. poj., r. m.)

dydaktyka
(M l. poj., r. ż.)

Ostatni typ homonimii występuje dość często w wypadkach, gdy mamy do czynienia z nazwą dyscypliny naukowej i nazwą osobnika, zajmującego się tą dziedziną nauki. W zasadzie rzeczowniki typu: *matematyka, fizyka, dydaktyka* itp. nie odmieniają się w l. mnogiej.

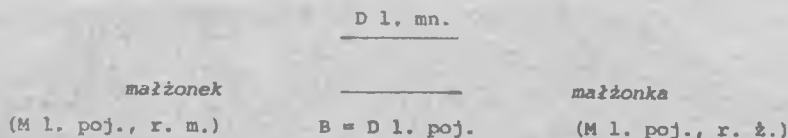
2. Grupa leksemów, tworzących dwie wiązki homonimiczne, np.:

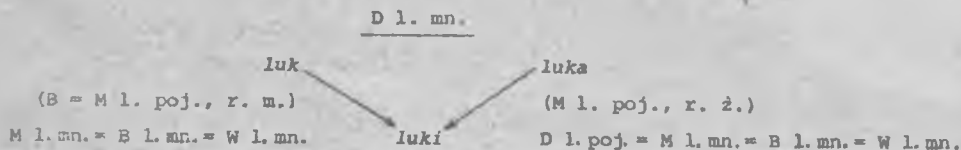
Tęgo typu homonimia jest możliwa wtedy, gdy rzeczowniki zakończone na *-yka, -ika* mogą odmieniać się w l. mnogiej:

Leksem: *rada* w D l. mn. przybiera formę: *rad*, która jest jednocześnie formą mianownika i biernika leksemu: *rad*. Tak powstaje pierwsza wiązka homonimiczna. Druga wiązka homonimiczna tworzy się przy formie: *radzie*, właściwej Mc i W l. poj. leksemu: *rad* oraz Mc i C l. poj. leksemu: *rada*. Dwie wiązki homonimiczne mogą powstawać w różnych miejscach odmiany.

Podobnie: *staruszek - staruszka*.

Podobnie: *trzask - trzaska, szlak - szlaka*.

M l. mn. = B l. mn. = W l. mn.

D l. mn.
 ↗ danie → dań⁶

(M l. poj. = B l. poj. = W l. poj., r. n.) (M l. poj. = B l. poj., r. ż.)

B l. poj. = D l. poj.

przychodnia ↘ przychodzić⁷
 (M l. poj., r. ż.) (M l. poj., r. n.)
 ↙ przychodzi ↘
 M l. mn. = B l. mn. = W l. mn. M l. mn. = W l. mn.

3. Grupa leksemów, które tworzą trzy wiązki homonimiczne, np.:

D l. mn.
 ↗ szal → szala
 (B = M l. poj., r. m.) (M l. poj., r. ż.)
 ↘ szale ↘
 M l. mn. = B l. mn. = W l. mn. M l. mn. = B l. mn. = W l. mn.

Punkty zbieżne, czyli wiązki homonimiczne powstają przy formach:

a) *szal* - M l. poj. i B l. poj. leksemu: *szal* oraz D l. mn. leksemu: *szala*,

b) *szala* - M l. poj. leksemu: *szala* oraz D l. poj. leksemu: *szal*,

c) *szale* - forma wspólna obu leksemom w M, B i W l. mn.

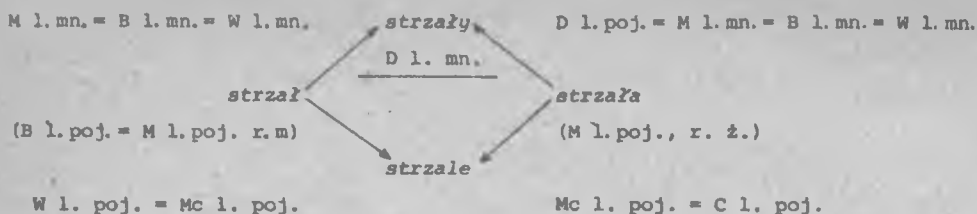
Tego typu wiązki homonimiczne mogą powstawać w różnych punktach odmiany, np.:

D l. mn.
 ↗ kotek → kotka
 (M l. poj., r. m.) (M l. poj., r. ż.)
 ↘ kotki ↘
 M l. mn. = B l. mn. = W l. mn. D l. poj. = M l. mn. = B l. mn. = W l. mn.

Podobnie: *nastolatek* - *nastolatka*, *dziczek* (mały dzik) - *dziczka*.

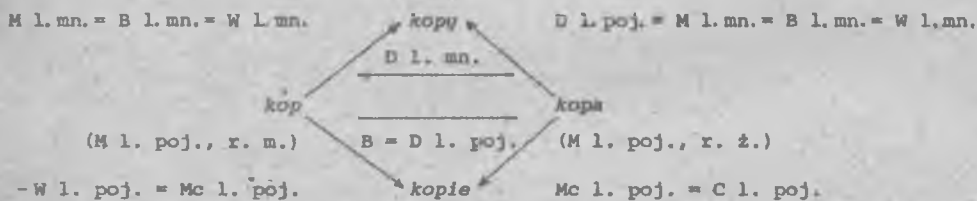
⁶ Słownik poprawnej polszczyzny, red. W. Doroszewski, Warszawa 1973, s. 103.

⁷ Ibid., s. 600.

Trzy wiązki homonimiczne mogą tworzyć następujące leksemy: *plotek - płotka, puszek - puszka, mord - morda, nawal - nawała, zastaw - zastawa, rys - rysa, ton - tona, rabat - rabata, bon - bona, kadr - kadra.*

4. Grupa leksemów tworzących cztery wiązki homonimiczne, np.:

W trakcie odmiany leksemów: *kop* i *kopa* powstają cztery formy wspólne:

- kop* - to M l. poj. leksemu: *kop* oraz D l. mn. leksemu: *kopa*,
- kopa* - M l. poj. leksemu: *kopa* oraz D i B l. poj. leksemu: *kop*,
- kopy* - M, B i W l. mn. leksemu: *kop* oraz D l. poj. i M, B, W l. mn. leksemu: *kopa*,
- kopie* - Mc i W l. poj. leksemu: *kop* oraz Mc i C l. poj. leksemu: *kopa*.

Podobne zbieżności form w różnych miejscach odmiany wykazują leksemy: *trup - trupa, lin - lina, nagan - nagana, rzep - rzepa.*

Ciekawy przykład stanowi zestaw leksemów: *goleń* (r. ż., reg. ten *goleń*) i *golenie* (r. n.) - rzeczownik utworzony od czasownika *golić*. Jeżeli przyjmiemy r. męski dla leksemu: *goleń* to powstaną w trakcie jego odmiany cztery formy wspólne z leksemem: *golenie* (r. n.).

a) *golenie* - to M, B i W l. poj. leksemu: *golenie* oraz M, B i W l. mn. leksemu: *goleń*,

b) *golenia* - D l. poj. dla obu leksemów,

c) *goleniem* - N l. poj. dla obu leksemów,

d) *goleniu* - Mc i W l. poj. leksemu: *goleń* oraz C i Mc l. poj. leksemu: *golenie*.

Niektóre rzeczowniki typu: *golenie* (zakończony na *-enie*), utworzone od czasowników zakończonych na *-eć*, *-ić* (*-yć*) nabrały wtórnego znaczenia przedmiotowego i są odczuwane jako odrębne leksemy. Słowniki nie uwzględniają jeszcze tego zjawiska, sygnalizują tylko to wtórne znaczenie, np.:

dochodzenie:

1) śledztwo,

2) rzeczownik od czasownika *dochodzić*;

danie:

1) forma rzeczownikowa czasownika *dać*,

2) potrawa podawana na stół .

Różnica w odmianie między rzeczownikiem oznaczającym czynność a oznaczającym zjawisko przedmiotowe polega na tym, że te ostatnie nie posiadają l. mnogiej. W l. pojedynczej formy przypadkowe w obu znaczeniach są identyczne, a więc homonimiczne.

Do leksemów, których słowoformy mogą tworzyć więcej wiązek homonimicznych należy np. para: *walc* i *walec*. Formy tych leksemów wykazują zbieżności w: dopełniaczu l. poj. (*walca*), celowniku l. poj. (*walcowi*), narzędniku l. poj. (*walcem*) oraz miejscowniku i wołaczu l. poj. (*walcu*). Poza tym homonimiczna jest cała liczba mnoga tych rzeczowników.

Przedstawiony w powyższym artykule przegląd zjawiska homonii fleksyjnej - rzeczownikowej nie wyczerpuje problemu, nie uwzględnia bowiem homonimów pojawiających się w obrębie rzeczowników własnych, jak również homonimii między rzeczownikami własnymi i pospolitymi. Nie omówiono tu też zagadnień ściśle związanych z homonią, jak:

- określanie stopnia głębokości homonimii fleksyjnej,
- sposób jej rozszyfrowywania,
- reakcja systemu językowego na to zjawisko⁸.

Można jednak wysunąć pewne ogólne wnioski:

1. Wśród homonimów morfologicznych należy odróżnić homonimie słowotwórczą i fleksyjną. Homonimia fleksyjna dotyczy słowoform, które są tożsame w brzmieniu, ale pełnią różne funkcje syntaktyczne.

2. Homonimia fleksyjna - rzeczownikowa wykazuje duże bogactwo i różnorodność:

a) może ona występować w obrębie paradygmatu jednego (liczby pojedynczej lub mnogiej) - są to formy homonimiczne tego samego leksemu;

b) może występować w obrębie dwóch paradygmatów (liczby pojedynczej i mnogiej) - to także są formy homonimiczne tego samego leksemu;

c) ten sam leksem może posiadać dwa typy homonimii, a każdy charakterystyczny dla innej deklinacji:

w grupie rzeczowników, których rodzaj semantyczny jest jasny, ale budowa decyduje o innej ich odmianie oraz współnorodzących w l. poj. pojawia się typ homonimii charakterystyczny dla deklinacji żeńskiej lub nijakiej, a w l. mn. dominuje typ homonimii z deklinacji męskiej;

natomiast w grupie rzeczowników odmieniających się według tzw. odmiany mieszanej w l. poj. istnieją obocznie dwa typy homonimii: przymiotnikowa i rzeczownikowa; oba wypadki można uznać za zjawisko homonimii międzydeklinacyjnej;

d) niektóre leksemy rzeczownikowe mogą tworzyć homonimie charakterystyczną dla innych części mowy (np. przymiotników); jest to także zjawisko homonimii międzydeklinacyjnej, ponieważ rzeczowniki odmieniające się według deklinacji przymiotnikowej posiadają homonimie typową dla przymiotników, a nie rzeczowników;

e) homonimiczne mogą być słowoformy różnych leksemów i wtedy powstają tzw. wiązki homonimiczne.

3. W obrębie każdej deklinacji rzeczowników można wskazać typ homonimii kategoryjalnej, charakterystycznej dla danej deklinacji

⁸ Zagadnieniami tymi autorka zamierza zająć się w odrębnym opracowaniu.

Najbardziej regularną homonimię można zaobserwować w deklinacji nijakiej i męskiej. Najtrudniej wskazać typy homonimii regularnej w deklinacji żeńskiej. Typy homonimii regularnej można również wyodrębnić wśród rzeczowników odmieniających się według deklinacji przymiotnikowej (męskiej, żeńskiej i nijakiej).

4. Formy homonimiczne (wszystkich typów homonimii) stają się w pełni komunikatywne w odpowiednim kontekście leksykalnym, który determinuje taką, a nie inną treść. Niekiedy towarzyszy temu odpowiednia intonacja i ekspresja.

93-171 Łódź
ul. Sieradzka 7 m. 7

Jadwiga Szwerzyn-Sedig

INFLEXIONAL HOMONYMY OF NOUNS DECLENSION IN CONTEMPORARY POLISH

One of the two types of morphological homonymy is the inflexional homonymy i.e. the surface convergence of syntactically different forms of the same lexeme. The article analyses the occurrence of homonymic flexional forms of nouns in contemporary Polish. The author discusses here the following points:

- 1) homonymy in particular declensions (masc., fem., neuter);
- 2) interdeclension homonymy;
- 3) homonymy of word-forms of different noun lexemes.

Particular declensions have categorial and non-categorial homonymic types. The conclusion is that "the most categorial" homonymy can be found in masculine and neuter declensions. Word-forms of different lexemes which are formally convergent produce homonymic clusters.